

ԳՐԻԳՐ ԴԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

տնտեսագիտության թեկնածու,
ԵՊՀ միջազգային տնտեսական
հարաբերությունների ամբիոնի դոցենտ
Էլ. փոստ՝ grigor.hayrapetyan@yahoo.com

ՎԻԿՏՈՐՅԱ ԴԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

տնտեսագիտության թեկնածու,
ՀՈ(Ս)Հ տնտեսության և ֆինանսների ամբիոնի ավագ դասախոս
Էլ. փոստ՝ hayrapetyanv@rambler.ru

ԻՐԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՐՏԱԴՐՈՎԵՐՆԵՐԸ

Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը համարվում է Հայաստանի 4 հա-
րևան երկրներից մեկը, որի հետ անկախությունից ի վեր Հայաստանն ունեցել և
զարգացրել է բարիդրացիական հարաբերություններ բոլոր ոլորտներում: Հա-
յաստանի և Իրանի միջև երբևէ չեն եղել վեճեր տնտեսական համագործակ-
ցության ոլորտում կամ կապված երկու երկրների ընդհանուր սահմանների հետ:
Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը ծանաչել է Հայաստանի անկախու-
թյունը 1991 թ. դեկտեմբերի 25-ին¹: Հայաստանի անկախացումից հետո Իրանի
հետ աստիճանաբար սկսեցին հաստատվել սերտ, բարիդրացիական հարաբե-
րություններ բոլոր բնագավառներում: Արդյունավետ համագործակցություն
ծավալվեց էներգետիկայի, տրանսպորտի, բնապահպանության, առողջապահու-
թյան, գյուղատնտեսության, գիտության, կրթության, մշակույթի բնագավառ-
ներում, ինչպես նաև միջմարզային գործակցության ոլորտում: Ներկայումս Իրա-
նը համարվում է Հայաստանի գլխավոր առևտրային գործընկեր երկրներից մեկը:
Այսպես, 2012 թ. տվյալներով արտահանման և ներմուծման ծավալներով Իրանը
դասվում էր Հայաստանի գլխավոր առևտրային գործընկեր երկրների հնգյա-
կում²: Ավելի քան 100000 հայ այսօր բնակվում է Իրանում, նրանց գերակշիռ
մեծամասնությունը գտնվում է Թեհրանում³: Հայաստանի համար Իրանի հետ
արտաքին տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը միջոց է շրջանցել
Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից շրջափակումը: Մյուս կողմից Իրանի համար
Հայաստանի հետ արտաքին տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը
միջոց է լուծելու բազմաթիվ աշխարհաքաղաքական հարցեր:

Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը բնական և աշխատուժ ռեսուրս-
ներով հարուստ տնտեսություն ունի: 1979 թ. Իսլամական հեղափոխությունը փո-
խեց Իրանի ժամանակակից տնտեսական և քաղաքական պատմությունը: Իրանը
ձևափոխվեց Իսլամական պետության, իսկ տնտեսության մեջ զգալի ավելացավ

¹ Տես՝ <http://mfa.am/hy/country-by-country/ir/> - ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն:
Ինտերնետային կայքն այցելվել է 03.10.2013 թ.:

² Տես՝ <http://www.armstat.am> ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն: ՀՀ արտաքին
առևտուր: Ինտերնետային կայքն այցելվել է 03.10.2013 թ.:

³ Տես՝ <http://www.armeniadiaspora.com/population.html> - Armenia Diaspora: Ինտերնետային
կայքն այցելվել է 03.10.2013 թ.:

պետական հատվածի մասնաբաժինը: Իրանի տնտեսությունը մեծ կորուստներ կրեց երկարատև իրանա-իրաքյան պատերազմի հետևանքով¹: Պատերազմի ավարտից հետո, Իրանը փորձեց վերակառուցել տեղական արտադրությունը, ներգրավել օտարերկրյա ներդրումներ, խթանել արտաքին տնտեսական կապերը, ազատականացնել արտաքին առևտուրը և վերաբաշխել ազգային հարստությունը հնգամյա տնտեսական զարգացման պլանների միջոցով: Ընդհանուր առմամբ 1979 թ. հեղափոխությունից հետո Իրանի տնտեսության զարգացումը կարելի է բաժանել երկու փուլերի: Առաջին փուլի զարգացումը սկսեց հեղափոխությունից հետո և դրա վրա մեծ ազդեցություն ունեցավ Իրաքի հետ ութ տարի տևած պատերազմը: Այս ժամանակահատվածում Իրանի տնտեսության զարգացմանը բնութագրական էր ռեսուրսների մոբիլիզացում, որպեսզի դիմակայի ներքին և արտաքին կոնֆլիկտներին, տնտեսության մեջ պետության դերի զգալի ավելացում, նոր քաղաքական համակարգի (Իսլամական Հանրապետություն) համար ինստիտուտների հաստատում: Տնտեսական զարգացման երկրորդ փուլը սկիզբ առավ 1989 թ., որը բնութագրվում է տնտեսության հետպատերազմյան վերակառուցմամբ և տնտեսության մեջ իրականացվող տնտեսական ու ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներով: Շուկայական տնտեսությանն ուղղված մի շարք բարեփոխումներ իրականացնելուց հետո Իրանի կառավարությունը փորձեց ազատականացնել արտաթույթի շուկան և 1993 թ. բացեց վճարային հաշվեկշռի կապիտալի հաշիվը: Այստեղ հարկ է նշել, որ արդյունքում Իրանը շատ արագ ձեռք բերեց վիթխարի կարճաժամկետ պետական պարտք, իսկ վերջինս իր հերթին բերեց 1993-1994 թթ. վճարային հաշվեկշռի ճգնաժամի: Պարտքային ճգնաժամը դանդաղեցրեց տնտեսության մեջ իրականացվող տնտեսական բարեփոխումները և նույնիսկ որոշ ոլորտներում դրանք կասեցվեցին: 1990-ական թվականների երկրորդ կեսից սկսած Իրանի տնտեսության մեջ բարեփոխումներն իրականացվում են աստիճանական կարգով՝ փորձելով հաշվի առնել տնտեսության յուրաքանչյուր ոլորտի առանձնահատկությունները:

Տնտեսության մեջ մասնավոր հատվածի ավելացման համար 2006 թ. Իրանը նախաձեռնեց լայնածավալ սեփականաշնորհման ծրագրեր: Արդյունքում բազմաթիվ ռազմավարական նշանակություն ունեցող արդյունաբերությունների բաժնետոմսեր վերաբաշխվեցին բաժնետոմսերի շուկայի միջոցով²: Սեփականաշնորհումը, հատկապես ներառում էր նավթարդյունաբերությունը, բանկային համակարգը, ապահովագրությունը և տրանսպորտը: Այնուամենայնիվ շատ մասնագետներ, այն կարծիքին են, որ Իրանի կառավարությունը շարունակում է ակտիվ միջամտություն ունենալ տնտեսության մեջ: Ներկայումս Իրանի տնտեսությունը իրենից ներկայացնում է խառը տնտեսություն, որտեղ ամբողջ տնտեսության ավելի քան 50% ենթարկվում է կենտրոնացված համակարգման, իսկ ֆինանսական ոլորտում պետության մասնաբաժինը շատ ավելի մեծ է: Իրանի տնտեսության մեջ պետական հատվածի բաժինը, հատկապես զգալի մեծ է հետևյալ ոլորտներում՝ նավթարդյունաբերություն ու գազարդյունաբերություն, ֆինանսական հատված (բանկային գործ), տրանսպորտ (երկաթուղային և ծովային փոխադրումներ) և արտաքին առևտուր: Մասնավոր հատվածի դերը շարունա-

¹ Իրանա-իրաքյան պատերազմը սկսել է 1980 թ. և ավարտվել է 1988 թ.:

² Shayerah Ilias. Iran's Economy / CRS Report for Congress, 2008.

կում է թույլ մնալ Իրանի տնտեսության մեջ, որը և իր հերթին զսպում է Իրանի տնտեսական զարգացմանը: Մասնավոր հատվածի դերի մեծացման և շուկայական տնտեսությանն անցման համար կառավարությունը հայտարարել է լայնածավալ սեփականաշնորհման գործընթաց, համաձայն որի նախատեսվում է ամեն տարի սեփականաշնորհել պետական ձեռնարկությունների 20%: Տնտեսության մեջ իրականացվող և նախատեսվող բարեփոխումները և անցումը շուկայական տնտեսության հիմք կհանդիսանա ԱՅԿ անդամակցության համար: ԱՅԿ անդամակցությունը ներկայումս հանդիսանում է Իրանի կառավարության հիմնական առաջնայնություններից մեկը: 1995 թ. Իրանը ստացավ դիտորդի կարգավիճակ ԱՅԿ-ում, սակայն ԱՄՆ անընդհատ խոչընդոտում է Իրանի անդամակցության գործընթացին:

Իրանը նավթ արտահանող երկրների կազմակերպության (Organization of Petroleum Exporting Countries, OPEC) անդամ երկրների շարքում նավթի արդյունահանման ծավալով գրավում է երկրորդ տեղը, իսկ նավթի ու գազի պաշարներով աշխարհում գրավում է առաջատար դիրքեր¹: Իրանի տնտեսությունը մեծապես կախված է նավթից և շատ զգայուն է նավթի միջազգային գնի տատանումներին: 1973 թ. նավթային ճգնաժամի պատճառով Իրանի տնտեսությունը հայտնվեց ճգնաժամի մեջ, իսկ վերջին շրջանում, մինչև գլոբալ ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը՝ նավթի միջազգային գնի բարձրացումը, զգալի ավելացրեց Իրանի արտահանման ծավալը և արտարժույթի պաշարները²:

1979 թ. ի վեր ԱՄՆ կիրառում է տարբեր տնտեսական պատժամիջոցներ Իրանի նկատմամբ: ԱՄՆ ցանկանում է մեկուսացնել Իրանին ԱՄՆ ֆինանսական և առևտրային համակարգերից, ավելին՝ ԱՄՆ նաև դիվանագիտական ճնշումներ է գործադրում այլ երկրների և ընկերությունների վրա, որպեսզի վերջիններս սահմանափակեն իրենց տնտեսական գործունեությունը Իրանի հետ³: Համաձայն Միացյալ Նահանգների Իրանը ապակայունացնող ուժ է հանդիսանում Մերձավոր Արևելքում և այդ պատճառով ԱՄՆ իր մտավախությունն է հայտնում տարածաշրջանում և միջազգային մակարդակներում վերջինիս աճող ազդեցության վերաբերյալ: Այսպես, համաձայն ԱՄՆ կառավարության 2006 թ. Ազգային անվտանգության ռազմավարության (U.S. National Security Strategy) ԱՄՆ աշխարհում որևէ այլ երկրից չի ակնկալում ավելի շատ մարտահրավերներ, քանի Իրանից⁴:

Իրանի տնտեսության մեջ մեծ դեր ունի արդյունաբերությունը, որին բաժին է ընկնում ՀՆԱ-ի մոտ 45% և ներառում է նավթի ու գազի քիմիական արդյունաբերությունները, մետաղագործությունը, ավտոմոբիլաշինությունը և տեքստիլ արդյունաբերությունը: Գյուղատնտեսությանը բաժին է ընկնում ՀՆԱ-ի 12%, իսկ ծառայությունների ոլորտին 43%:

¹ Նավթի արդյունահանման ծավալով OPEC-ի անդամ երկրների շարքում առաջին տեղը գրավում է Սաուդյան Արաբիան, իսկ գազի պաշարների ծավալով Իրանը աշխարհում զիջում է միայն Ռուսաստանին: Աղբյուր՝ International Energy Outlook 2013:

² Նավթի միջազգային գինը մեկ բարելի դիմաց 2007 թ. 50 ԱՄՆ դոլարից բարձրացավ մինչև 140 ԱՄՆ դոլար 2008 թ.:

³ Kenneth Katzman. Iran: U.S. Concerns and Policy Responses / CRS Report RL32048, 2013.

⁴ The National Security Strategy of the United States of America – 2006 / The White House Washington, March 2006.

Նավթի և գազի արդյունահանումը շատ կարևոր դեր են խաղում Իրանի տնտեսության համար: Այս ոլորտը հիմնականում գտնվում է պետության վերահսկողության տակ: Այսպես, նավթի և գազի արդյունահանումը և նոր հանքահորերի հետազոտությունն իրականացվում է Իրանի Ազգային նավթային ընկերության կողմից (National Iranian Oil Company, NIOC): Արտահանումից ստացվող եկամուտների մեծ մասը բաժին են ընկնում նավթին և գազին, ինչպես նաև դրանք ապահովում են կառավարության եկամուտների մոտ 40%: Այս ոլորտներին է բաժին ընկնում նաև տեղական և արտասահմանյան ներդրումների մեծ մասը: Որոշ հետազոտողներ գտնում են, որ Իրանի կառավարությունը նավթից ստացած եկամուտները պետք է ներդնի մասնավոր հատվածի զարգացման համար, այլ ոչ, թե օգտագործի դրանք ներմուծումը ֆինանսավորելու և այլ սոցիալական ծրագրեր իրականացնելու համար:

Գյուղատնտեսությունը մեծ դեր ունի Իրանի տնտեսության մեջ, քանի որ արտահանման մեջ (նավթարդյունաբերությունը և գազարդյունաբերությունը բացառած) բավականին մեծ է դրա մասնաբաժինը: Մյուս կողմից Իրանն օգտագործում է նավթի արտահանումից ստացվող միջոցները գյուղատնտեսական մթերքների ներմուծումը ֆինանսավորելու համար (հատկապես հացահատիկ): Այստեղ հարկ է նշել, որ չնայած վերջին շրջանում նավթի միջազգային գների աճին, սննդամթերքի աճող միջազգային գները և բնակչության թվաքանակի աճը Իրանի տնտեսության համար լուրջ հիմնախնդիր են ստեղծում բնակչությանը պարենամթերքով ապահովելու գործընթացում¹:

Իրանը բավականին մեծ ջանքեր է գործադրում վերամշակող արդյունաբերության տարբեր ոլորտների ստեղծման և զարգացման համար: Համաձայն որոշ մասնագետների, նավթի արտահանումից ստացվող եկամուտները զգալի արժևորում են Իրանի ազգային արժույթը, որի արդյունքում նվազում է վերամշակող արդյունաբերության ոլորտի մրցունակությունը²:

Իրանը հանդիսանում է պողպատի ամենախոշոր արտադրողը Մերձավոր Արևելքի երկրների շարքում: Մյուս կողմից, չնայած արտադրության խոշոր ծավալներին, Իրանը համարվում է զուտ պողպատ ներմուծող երկիր: 2012 թ. տվյալներով Իրանը պողպատի արտադրության ծավալներով աշխարհում գրավում էր 21-րդ տեղը, իսկ ներմուծման ծավալով՝ 15-րդ տեղը³:

Մերձավոր Արևելքի երկրների շարքում Իրանը նաև գրավում է առաջատար դիրք ավտոմեքենաների արտադրությամբ, իսկ աշխարհում 2012 թ.՝ 17-րդ տեղը խոշորագույն արտադրողների շարքում (տարեկան մոտ 872 հազար ավտոմեքենա)⁴: Իրանը արտադրում է ինչպես մարդատար, այնպես էլ բեռնատար ավտոմեքենաներ: Այստեղ հարկ է նշել, որ Իրանի ավտոմոբիլաշինական գործարանները հաճախ ստիպված են արտադրության համար անհրա-

¹ Country Profile 2007: Iran / Economist Intelligence Unit, 2007.

² Այս մոտեցումը հիմնվում է տեսություն վրա, որը կոչվում է «Հոլանդական հիվանդություն»: Վերջինիս շրջանակներում 1977 թ. ներկայացվում է Նիդերլանդների վերամշակող արդյունաբերության ոլորտի զարգացումները 1960-ական թվականներին բնական գազի հայտնաբերումից հետո:

³ International Iron and Steel Institute Statistical Yearbook, 2012 - <http://www.world-steel.org/dms/internetDocumentList/statistics-archive/yearbook-archive/Steel-Statistical-Yearbook-2013/document/Steel-Statistical-Yearbook-2012.pdf>

⁴ World Motor Vehicle Production by Country and Type, Statistics for 2012 / International Organization of Motor Vehicles – <http://www.oica.net/category/production-statistics/2012-statistics> .

Ժեշտ տարբեր մասեր ներմուծել այլ երկրներից, որը հիմնականում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ արտադրության մեջ չի կիրառվում ժամանակակից տեխնոլոգիաներ: Այդ պատճառով, չնայած արտադրության մեծ ծավալների, ավտոմեքենաների տեղական պահանջարկը գերազանցում է առաջարկին: Նախկինում Իրանը կիրառում էր խիստ հովանավորչական քաղաքականություն ավտոմեքենաների ոլորտում: 2006 թ. Իրանը զգալի նվազեցրեց ներմուծվող ավտոմեքենաների մաքսատուրքերը: Ներկայումս Իրանը ներմուծում է ինչպես մարդատար, այնպես էլ բեռնատար ավտոմեքենաներ, շինարարության և հանքարդյունաբերության մեջ օգտագործվող մեքենաներ:

1979 թ. հեղափոխությունից հետո Իրանի տնտեսության մեջ գործող բոլոր բանկերը ազգայնացվեցին, իսկ արտասահմանյան բանկերին արգելվեց գործունեություն ծավալել Իրանում: Վերջին տասնամյակի ընթացքում Իրանը որոշակի բարեփոխումներ է իրականացրել իր ֆինանսական ոլորտում, որոնք ներառում են ֆինանսական հատվածի սեփականաշնորհում և ազատականացում: 2001 թ. Իրանի Կենտրոնական բանկը հաստատեց արտոնագրեր երեք մասնավոր բանկերի համար: Ներկայումս Իրանի տնտեսության մեջ ֆինանսական հատվածում շարունակում են գերակշռել պետական բանկերը: Որոշ մասնագետների կարծիքով, Իրանի ֆինանսական հատվածը զսպում է երկրի ներսում գործարարությամբ զբաղվելու մոտիվացիան և զգալի նվազեցնում երկրի գրավչության մակարդակը օտարերկրյա կապիտալի համար:

Ամփոփելով, կարող ենք նշել, որ կան մի շարք ներքին և արտաքին գործոններ, որոնցով էլ պայմանավորված են Իրանի տնտեսության զարգացման առանձնահատկությունները: Արտաքին գործոններից ամենազգլխավորը, որը զգալի ազդեցություն է ունեցել և շարունակում է ունենալ Իրանի տնտեսության զարգացման վրա, դա ԱՄՆ կողմից կիրառվող տնտեսական պատժամիջոցներն են: Իհարկե, տնտեսական պատժամիջոցները բացասաբար են անդրադարձել Իրանի տնտեսության վրա: Մյուս կողմից հարկ է նշել, որ դրանք նաև Իրանին ստիպել են զարգացնել տեղական արտադրությունը և զգալի թուլացնել կախվածությունն արտաքին աշխարհից:

Անդրադառնալով Իրանի բիզնես միջավայրին, կարող ենք նշել, որ օտարերկրյա ներդրումների ցածր մակարդակը, առևտրի ֆինանսավորման դժվարությունները և նավթարդյունաբերության և գազարդյունաբերության ոլորտների զարգացման մարտահրավերները հիմնականում արդյունք են ԱՄՆ կողմից կիրառվող տնտեսական պատժամիջոցների:

Իրանի տնտեսության համար, որպես ներքին մարտահրավեր հանդիսանում է ազգային տնտեսության ոչ արդյունավետ կառավարման համակարգը, որը հիմնականում տնտեսության մեջ վիթխարի պետական հատվածի առկայության արդյունք է: 2005 թ. ի վեր Իրանի տնտեսության մեջ լուրջ աշխատանքներ են տարվում երկրի տարբեր տարածաշրջանների միջև տնտեսական զարգացման մակարդակների տարբերությունների կրճատման համար: Իրանի կառավարությունը փորձում է նավթից ստացված եկամուտները վերաբաշխելով կրճատել գործազրկության և աղքատության մակարդակները և այդ նպատակով իրականացնում է խթանող դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականություններ: Այստեղ հարկ է նշել, որ հաճախ շատ մասնագետներ քննադատում են այդ քաղաքականությունը, քանի որ ըստ նրանց դա տնտեսության մեջ բերում է

գործազրկության և ինֆլյացիայի ավելացման, այլ ոչ աղքատության մակարդակի կրճատման:

Իրանի տնտեսության մեջ ներքին մյուս մարտահրավերը դա տնտեսության կախվածությունն է նավթից ու գազից, որը հանդիսանում է կառավարության եկամտի հիմնական աղբյուրը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Իրանը չունի վերանշակող արդյունաբերության բավարար մակարդակ, երկիրը զգալի կախվածություն ունի ներմուծվող բենզինից: Այդ կախվածությունը թուլացնելու համար Իրանի կառավարությունը փորձում է ներգրավել օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ այդ ոլորտ:

Հարևան երկրների հետ Իրանի թույլ զարգացած արտաքին տնտեսական հարաբերությունները բացասաբար են ազդում Իրանի տնտեսության զարգացման վրա: Հարևան երկրներից կարելի է առանձնացնել հատկապես Թուրքիային: Թուրքիան բավականին զարգացած արտաքին տնտեսական և քաղաքական հարաբերություններ ունի արևմտյան երկրների հետ: Իրանի կառավարությունը մինչ օրս չի «վստահում» Թուրքիային¹:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում դիտարկվում են Իրանի տնտեսության զարգացումը պայմանավորող մի շարք ներքին և արտաքին գործոնները:

АННОТАЦИЯ

АЙРАПЕТЯН Г., АЙРАПЕТЯН В. – ВЫЗОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ИРАНА

В статье рассматриваются современные вызовы, внешние и внутренние факторы, обуславливающие современное развитие экономики Ирана.

SUMMARY

HAYRAPETYAN G., HAYRAPETYAN V. – ECONOMIC DEVELOPMENT CHALLENGES OF IRAN

The article touches upon both external and internal determinants of the present development of the Iranian economy.

¹ Shirin Mirzeyev "Iran's Economy: On the Background of the New Sanctions", Center for Economic and Social Development (CESD), 2012.